

Verbittömät tapahtumanilmaukset

Suunnannäyttäjinä LÄHDE- ja KOHDE-konstruktio

KATJA VÄSTI

Väitöksenalkajaisesityelmä Oulun yliopistossa 8. joulukuuta 2012

Suomen kielen ensimmäisen vuoden opintoihin kuulunut lauseopin eli syntaksin kurssi sai minut heti innostumaan kielen rakenteiden ja merkitysten välisestä suhteesta – siis nimenomaan kieliopista. Niinpä ilmoittauduin välittömästi valinnaiselle Lauseoppi 2 -kursille, kun sellainen poikkeuksellisesti järjestettiin neljännen opiskeluvuoteni syksynä. Siitä alkoi minun odottamaton matkani, joka johti pro gradu -tutkielman (Västi 2005) kautta tänään tarkastettavaan väitöskirjaan.

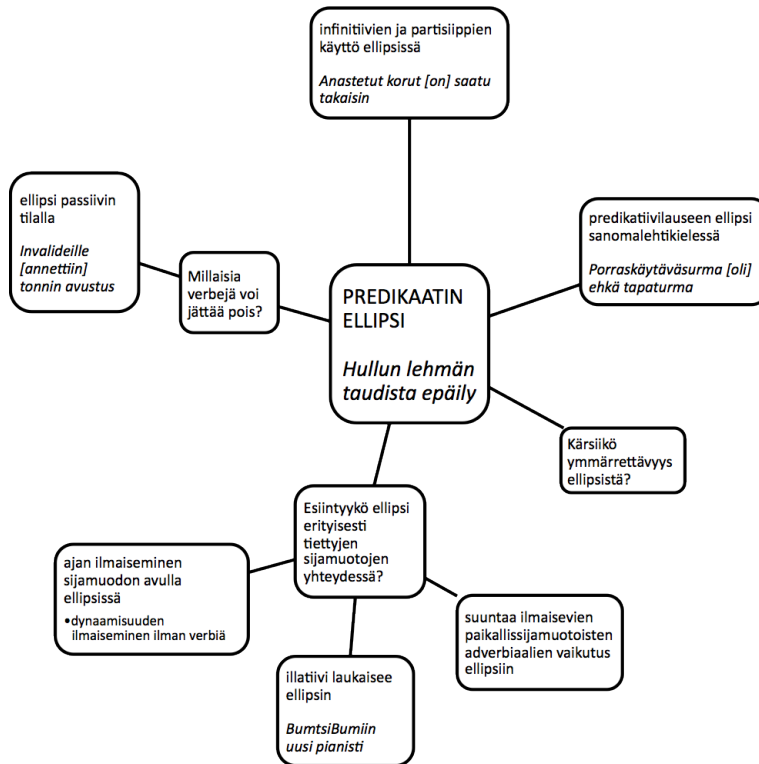
Lauseoppi 2 -kurssi toimi myös pedagogisena kokeiluna: siihen sovellettiin niin sanotun ongelmälähtöisen oppimisen menetelmää. 26. marraskuuta vuonna 2001 kurssin opettaja Jari Sivonen kantoi saliin pinon *Kaleva*-lehtiä ja käski meidän tutkia niitä sillä silmällä, millaisia syntaktisia erityispiirteitä aineistossa esiintyy. Havainnoista valittiin yksi läheisempään tarkasteluun, ja siitä koostettiin miellekartta. Kyseisen päivän muistiinpanoissani on kuvion 1 kaltainen piirros.

Nimesimme lähitarkasteluun päässeen ilmiön predikaatin ellipsiksi. Tarkoitimme sillä otsikoita, joissa ei ole lainkaan persoonamuotoista verbiä lauseen predikaattina. Esimerkiksi *Hullun lehmän taudista epäily* on tällainen otsikko. Useimpien lauseopillisten eli syntaktisten teorioiden mukaan lauseen tärkein elementti on predikaatti-verbi, jonka ympärille ja jonka perusteella koko lause muodostuu. Samat teoriat tuntevat ilmiön nimeltä ellipsi, joka yksinkertaistaen määriteltynä tarkoittaa jonkin lauseeseen kuuluvan sanan pois jäämistä ja jonka seurauksena lauseesta voi siis puuttua muun muassa verbi. Tukeuduimme havaintomme nimeämisessä tähän perinteikkääseen ajattelutapaan: päättelimme, että jos hyvin lausemaisessa ilmauksessa ei ole verbiä, kyseessä täytyy olla elliptinen lause. Kuitenkin jo pro gradu -tutkielmassani (Västi 2005) hylkäsin ajatuksen tarkastelemieni otsikoiden elliptisyydestä. Väitöskirjassani en enää puhu myöskään predikaattittomista otsikoista vaan yleisemmin suomen kielen verbittömistä konstruktioista, koska tarkalleen ottaen niistä ei puutu predikaattia, vaan

niiden predikaattina toimivat verbin asemesta sijapäätteet. Toisin sanoen verbittömissä konstruktioissa sijat, prepositiot, postpositiot tai adverbis ovat niitä elementtejä, jotka kertovat, mitä tapahtuu, kun taas lauseissa se on verbin tehtävä. Näistä varsin suurista näkökulman muutoksista huolimatta miellekarttamme kantoi yllättävän kauas. Tarkastelenkin sitä tässä väitöksenalkajaisitelmässä lähemmin suhteessa väitöskirjaani.

Lauseoppi 2

26.11.2001

Kuvio 1.

Kun olimme tulleet siihen tulokseen, että olemme tekemisissä predikaatin ellipsin kanssa, pohdimme ensinnäkin, millaisia verbejä otsikoista voi jäädä pois. Huomasimme, että predikaatittomiin otsikkoihin – erityisesti allatiivi- tai illatiivimuotoisen sanan sisältäviin – sopisi usein passiivimuotoinen verbi. Ajattelimme siis, että otsikko *Invalideille tonnin avustus* voisi olla verbitön versio esimerkiksi lauseesta *Invalideille annettiin tonnin avustus*. Nykyään sen sijaan en enää ajattele, että tarkastelemistani verbittömistä ilmauksista on jätetty pois jokin verbi vaan että ne ovat alun alkaenkin verbittömiksi muotoiltuja ja sellaisinaan kokonaisia. Passiivimuotoisiin verbeihin liittyvä huomiomme on silti eri tavoin muotoiltuna ja eri näkökulmasta lähestyt-

tynä läsnä myös väitöskirjassani. Siinä keskeisiä tutkimuskohteitani ovat LÄHDE- ja KOHDE-konstruktioiksi nimeämäni rakenteet, ja KOHDE-konstruktio tarkoittaa juuri tällaisia verbittömiä allatiivialkuisia ilmauksia kuin *Invalideille tonnin avustus*. KOHDE-konstruktioilla on useita merkityksiä, mutta ehkä tyypillisimmillään se ilmaisee sellaisia tapahtumia, joita voisi ilmaista myös passiivimuotoisella lauseella: niissä allatiivimuotoinen osallistuja on jonkin implisiittisen osallistujan toiminnan kohde. Edellisessä esimerkissä invalidit ovat näitä nimeltä mainitsemattoman osallistujan toiminnan kohteita siinä mielessä, että ne tavalla tai toisella saavat siltä tonnin suuruisen avustuksen. Lauseoppi 2 -kurssilla me siis tunnistimme KOHDE-konstruktion keskeisen merkityksen, mutta emme vielä onnistuneet selittämään sitä tavalla, joka nyt tuntuu oikealta.

Panimme merkille, että otsikoissa esiintyy paitsi täysin verbittömiä ilmauksia myös sellaisia, joissa ei ole persoonamuotoista verbiä mutta kylläkin jokin verbin infinitiivitai partisiippimuoto. Toisin sanoen otsikoissa tapaa paljon sellaisia tapauksia, joista tuntuu jääneen pois apuverbinä toimiva *olla*-verbi, kuten esimerkissä *Anastetut korut [on] saatu takaisin*. Tällaisia rakenteita en kuitenkaan ole käsitellyt ollenkaan väitöskirjassani, koska ne eivät vaikuta olennaisesti erilaisilta *olla*-verbillisiin vastineisiinsa verrattuna. *Olla*-verbihän on merkitykseltään varsin tyhjä varsinkin silloin, kun se esiintyy apu- tai kopulaverbinä.

Miellekarttamme seuraava kohta liittyykin läheisesti tähän: otsikoissa esiintyy runsaasti ilmauksia, jotka vaikuttavat *olla*-kopulaverbitöimiltä predikatiivilauseilta. Täällaisesta on esimerkki *Porraskäytäväsurma [oli] ehkä tapaturma*. Tämä verbitön rakenneyyppi kuitenkin rajautui väitöstutkimukseni ulkopuolelle samasta syystä kuin *olla*-apuverbitöimät rakenteet.

Pohdiskelimme myös sitä, kärsiikö otsikoiden ymmärrettävyys ellipsisistä. En kuitenkaan löytänyt enempää aiheeseen liittyviä merkintöjä enkä valitettavasti myöskään muista enää, mitä keskustelimme aiheesta Lauseoppi 2 -kurssilla. Sen sijaan tutustuessani lähemmin LÄHDE- ja KOHDE-konstruktioon olen huomannut, miten täsmällistä tietoa ne pystyvät ilmaisemaan ilman verbiäkin. Esimerkiksi KOHDE-konstruktion tapaus *Passerille laukka tai voitto* ei jätä paljonkaan arvailujen varaan. Verbejä käyttämällä voisi sanoa *Passeri laukkaa tai voittaa*, mutta tällöin verbit lähinnä täsmäntäisivät tietoa lauseen ilmaiseman tapahtuman toteutumishetkestä suhteessa puhehetkeen. *Passerille laukka tai voitto* on kuitenkin siinä mielessä poikkeuksellinen, että *laukka* ja *voitto* ovat molemmat verbikantaisia sanoja, mikä vaikuttaa koko ilmauksen merkitysrakenteeseen. Oetaan siis toinen, tyypillisempi esimerkki LÄHDE-konstruktioista, *Lunnakselta levyllinen lemmenpölyä*. Myös sen tulkintamahdollisuudet ovat varsin rajalliset verbittömyydestä huolimatta. On joku Lunnas ja ”levyllinen lemmenpölyä” eikä kovin paljon vaihtoehtoja siihen, mitä tekemistä niillä on keskenään. Lunnas siis julkaisee levyn, jota kielellä leikitellen luonnehditaan lemmenpölyksi – arvatenkin levyn nimen perusteella. Tulkintaa luonnollisesti vahvistaa, jos tunnistaa, kehen Lunnaksella viitataan. Olennaista on, että kielenulkoinen eli pragmaattinen ja ensyklopedinen tieto on erottamaton osa kielellistä merkitystä, mikä tulee erityisen hyvin esille verbittömissä ilmauksissa.

Verbittöimien ilmausten joukossa on toki epäselviäkin tapauksia, kuten KOHDE-konstruktion esimerkki *Sosiaalimiehelle voimavaroja*. Epäselvyys ei kuitenkaan tunnu johtuvan verbin puuttumisesta vaan erikoisesti nimetystä osallistujasta: Mikä

on sosiaalimies? Miten jotkin voimavarat liittyvät siihen? Jos ilmaus kuuluisi *Opettajille voimavaroja*, tapahtumasta piirtyisi jo huomattavasti selvempi kuva: opettajille järjestetään voimavaroja tavalla tai toisella. Vaikuttaa tosiaan siltä, ettei verbittömyyttä esiinny ymmärrettävyyden kustannuksella. Verbittömät otsikot eivät paljasta yksityiskohtia tapahtumista, joihin ne viittaavat, mutta lukijat ovat varsin yksimielisiä siitä, millaista tapahtumatyyppiä ne ilmaisevat. Tämä varmistui, kun tutkin LÄHDE- ja KOHDE-konstruktion merkityksiä lähes neljänsadan koehenkilön avulla. Pyysin heitä ilmaisemaan yhteensä 35 verbitöntä otsikkoa toisin sanoin, täydellisellä lauseella, ja vastausten perusteella he tulkitsivat ne huomattavan yhdenmukaisesti.

Miellekartassamme on kuitenkin vielä yksi kysymys, jota käsitelimme kaikkein perusteellisimmin, nimittäin esiintyykö tämä ”predikaatin ellipsi” erityisesti tiettyjen sijamuotojen yhteydessä. Siihen liittämämme huomio ajan ilmaisemisesta sijamuodon avulla elliptisissä lauseissa kuulostaa hämärältä, mutta tarkennus dynaamisuuden ilmaisemisesta ilman verbiä auttaneeseen selventämään ajatusta. Tarkoitimme sitä, että jollakin sijamuodolla voidaan huolehtia dynaamisuuden eli jonkinlaisen ajassa etenevän muutoksen ilmaisemisesta, joka normaalisti on verbin tehtävä. Mainitsimme erikseen illatiivin, koska tutkimusaineistomme toimineissa *Kaleva*-lehdissä oli paljon sellaisia tapauksia kuin *BumtsiBumiin uusi pianisti* ja *Tyrnävän viinaa jo teollisuuteen*. Lopuksi etenimme pohtimaan, että ehkä ”ellipsi” yleensäkin sopii erityisen hyvin suuntaa ilmaisevien paikallissijojen – siis elatiivin, illatiivin, ablatiivin ja allatiivin – seuraan, mistä oikeastaan päädyin myös väitöskirjani aiheeseen. Nämä pohdinnat ovat väitöskirjanikin ydinaluetta. Pääasiallisena tutkimuskohteenani toimivat LÄHDE- ja KOHDE-konstruktio, joihin molempiin sisältyy suuntaa ilmaiseva paikallissija, ja yksi työni tavoitteista oli osoittaa, että suomen sijat voivat toimia itsenäisinä predikaatteina verbittömissä tapahtumanilmauksissa. Sijan toimiminen predikaattina tarkoittaa, että sija osoittaa, millainen suhde ilmauksen osallistujien välillä vallitsee. Niinpä esimerkiksi otsikossa *BumtsiBumiin uusi pianisti* illatiivin pääte osoittaa BumtsiBumin ja pianistin välistä suhdetta – tässä tapauksessa sellaista, että pianisti päätty jollakin täsmentämättömällä tavalla BumtsiBumiin.

Verbittömien rakenteiden ja tiettyjen sijojen mahdolliseen yhteyteen perehdyimme vielä enemmänkin, sillä siitä muodostui viikoittaisen tehtävän aihe. Verbittömyyden käsitteitä siis jatkettiin seuraavalla viikolla, mitä varten jokainen kurssilainen kirjoitti lyhyen alustuksen. Alustuksista keskusteltiin yksi kerrallaan, ja tuon tapaamiskerran ytimekkäät muistiinpanoni kuuluvat seuraavasti:

3.12.2001

– Onko otsikkoihin jo kiteytynyt sellaisia elliptisiä konstruktioita, joihin on vaikea täydentää predikaattia?

Nokialle kaupat Thaimaassa ja Lontoossa

– Skemaattiset verbit laukaisevat ellipsiä?

olla, antaa, mennä, tulla

→ kognitiivinen kielioppi

Myös nämä ajatukset ovat jo hyvin lähellä sitä, mitä väitöskirjassani esitän, vaikka luonnollisesti niidenkin muotoilu on muuttunut tutkimusprosessin aikana. Kun kysymme, onko otsikkoihin jo kiteytynyt sellaisia elliptisiä konstruktioita, joihin on vaikea täydentää predikaattia, käytimme esimerkkinä otsikkoa *Nokialle kaupat Thaimaassa ja Lontoossa*, joka sattumoisin edustaa myös väitöskirjassa tutkimaani allatiivi-alkuista KOHDE-konstruktioita. Esille nostamamme ongelma on, että jos kyseessä on elliptinen konstruktio, siihen pitää voida palauttaa se verbi, joka siitä on jätetty pois. Mikä se verbi olisi? Esimerkkiin voi melko luontevasti sijoittaa muun muassa verbit *tuli* ja *solmittiin*, mutta niin *Nokialle tuli kaupat Thaimaassa ja Lontoossa* kuin *Nokialle solmittiin kaupat Thaimaassa ja Lontoossa* esittää tapahtuman siten, että Nokialla itsellään ei ole ainakaan merkittävää osuutta kauppohen syntymiseen. *Tuli*-verbillisessä ilmauksessa lopputulokseen päästään ikään kuin itseksensä ja kohtalonomaisesti; lopulta kaupat vain syntyvät. *Solmittiin*-verbillisessä ilmauksessa puolestaan lopputulos saavutetaan pääasiassa muiden, nimeltä mainitsemattomien tahojen ansiosta; ne järjestävät asiat Nokian kannalta edullisesti. Verbillisissä versioissa Nokian mahdollinen rooli kauppohen syntymisessä on siis häivytetty taka-alalle. Verbitömästä ilmauksesta *Nokialle kaupat Thaimaassa ja Lontoossa* sen sijaan syntyy sellainen vaikutelma, että Nokia on ollut aktiivinen ja tavoitteellinen osapuoli kaupanteossa. Tämyntyyppisen merkityksen voisi ilmaista myös lauseella *Nokia solmi kaupat Thaimaassa ja Lontoossa*, mutta silloin kyseessä olisi jo kokonaan eri konstruktio, tavallinen aktiivinen transitiivilause. Kyse on siis siitä, että itsenäiseen verbittömään konstruktioon ei voi yksinkertaisesti sijoittaa verbiä, jonka kaikki kielenkäyttäjät yksituumaisesti nimeäisivät ja joka säilyttäisi alkuperäisen ilmauksen merkityksen mutta ei pakottaisi muuttamaan mitään ilmauksen rakenteessa, ja se on vastoin ellipsin määritelmää. Siksi minusta on luontevinta ajatella, että on olemassa myös sellaisia verbitömiä konstruktioita, jotka ovat kiteytyneet itsenäisiksi konstruktioiksi. Ne eivät ole pohjimmiltaan verbillisiä vaan alusta lähtien verbitömiä, ja niillä on hieman erilaiset merkitykset kuin niitä muistuttavilla verbillisillä konstruktioilla. LÄHDE- ja KOHDE-konstruktio ovat esimerkkejä tällaisista tapauksista.

Ennen kuin päädyin tähän näkemykseen, ehdimme Lauseoppi 2 -kursilla pohdittia sitäkin, että verbitömiin ilmauksiin sopivat verbit ovat usein merkitykseltään skemaattisia – eli eivät yksityiskohtaisia vaan yleisluonteisia – kuten *olla*, *antaa*, *mennä* ja *tulla*. Mainitsimme myös kielioppiteorian nimeltä kognitiivinen kielioppi siinä toivossa, että siitä mahdollisesti olisi apua verbitömiä konstruktioiden kuvaamisessa. Uskon, että olisikin ollut, vaikka lopulta käyttöni valikoitui kognitiivisen kieliopin lähisukulainen, kognitiivinen konstruktioikielioppi. Esitän väitöskirjassani, ettei verbitömiin konstruktioihin sisälly mitään kätettyä verbiä, mutta edellä mainittujen skemaattisten verbien listassa piilee se oivallus, että myös tutkimieni LÄHDE- ja KOHDE-konstruktion sekä muiden niiden kaltaisten itsenäisten verbitömiä konstruktioiden merkitykset ovat skemaattisia. Olennaista ei ole sittenkään se, millaiset verbit verbitömiin konstruktioihin mahdollisesti sopisivat, vaan se, millaisia kyseisten konstruktioiden omat merkitykset ovat. Kiteytän näkemykseni näin: Verbitömiä konstruktioita käyttämällä ei pysty välittämään yksityiskohtaista tietoa tapahtumista, koska se on verbien tehtävä. Voi siis hyvin sanoa *Sisulta tienhoitoautoja Viroon* ja siten kertoa, että jot-

kin tienhoitoautot päätyvät Viroon Sisun ansiosta, mutta ilmaus ei paljasta, miten se tapahtuu. Lähettääkö, myykö tai valmistaako Sisu tienhoitoautot Viroon, vai mistä on kyse? Verbittömiä konstruktioita käytetäänkin silloin, kun tapahtuman yksityiskohtia koskeva tieto ei ole olennaista. Sen sijaan verbittömät konstruktiot keskittyvät tapahtumien suuriin linjoihin eli tapahtumatyyppeihin, ja niiden ilmaisemiseen riittävät pelkät sijat.

Mihin siis johti tutkimus, joka alkoi Lauseoppi 2 -kurssilta? Minun mielessäni suomen kielen kieliopillinen kartta jäsenyi osin uudelleen; täydelliset lauseet ja elliptiset lauseet tiivistivät rivejään ja tekivät tilaa itsenäisille verbittömille konstruktioille.

Lähteet

VÄSTI, KATJA 2005: *Predikaattittomat otsikot*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen kielen, informaatiotutkimuksen ja logopedian laitos.

Katja Västi: *Verbittömät tapahtumanilmaukset. Suunnannäyttäjänä LÄHDE- ja KOHDE-konstruktio*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora 107. Oulu: Oulun yliopisto. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/urn:isbn:9789526200248>.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@oulu.fi